

Arnout van Cruyningen

HET NEDERLANDSE KONINGSHUIS

VAN WILLEM I TOT WILLEM IV

Het Nederlandse Koningshuis

Opgedragen aan mijn vader
ABRAHAM JANNIS VAN CRUYNINGEN
28 juni 1926 – 23 februari 1994
Predikant in de Nederlandse Hervormde Kerk

Arnout van Cruyningen

Het Nederlandse Koningshuis

Omniboek

Uitgeverij Omniboek
Postbus 13288
3507 LG Utrecht
www.uitgeverijomniboek.nl

ISBN 978 90 5977 660 9
NUR 698

Omslagontwerp: Garage BNO, Kampen

Gebaseerd op het in 1998 verschenen *Het Koninklijk Huis der Nederlanden: Het geslacht Oranje-Nassau van Willem Frederik tot Willem-Alexander*, geschreven door Arnout van Cruyningen.

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of op enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Woord vooraf

Voor u ligt de herziene, aangevulde en geactualiseerde editie van een boek dat in 1998 verscheen onder de titel *Het Koninklijk Huis der Nederlanden: Het geslacht Oranje-Nassau van Willem Frederik tot Willem-Alexander*. Uitgever en auteur leek het een goed idee om dit overzicht van de geschiedenis van het Huis Oranje-Nassau sinds 1813 in het nieuw te steken nu Nederland zich opmaakt voor een reeks herdenkingen: in 2013 is het tweehonderd jaar geleden dat de nationale onafhankelijkheid werd hersteld en de soevereiniteit werd opgedragen aan prins Willem Frederik van Oranje-Nassau. In 2014 verjaart de Grondwet en in 2015 herdenken we de vestiging van het Koninkrijk. Nog een overweging speelt een rol. Schrijver dezes acht zich van de oude stempel, huldigt het principe dat het koningschap voor het leven is en wenst de huidige vorstin nog een lange regering toe, maar kan niet voorbijgaan aan het door velen geuite vermoeden dat in de nabije toekomst een troonswisseling zal plaatsvinden.

Aan het woord vooraf van de oorspronkelijke uitgave ontleen ik het volgende:

De Britse bisschop Moorman liet aan zijn boek over de geschiedenis van de Kerk van Engeland een mededeling aan de lezers voorafgaan: ‘Elke geschiedschrijving die die naam verdient, is vooringenomen aangezien iedere schrijver die een waar historicus en niet slechts een chroniqueur is, een standpunt moet innemen dat zich onvermijdelijk in zijn geschriften zal openbaren.’

Ook dit boek is geschreven vanuit een bepaald standpunt, door iemand die het Huis Oranje-Nassau een warm hart toedraagt. Het is echter geen hagiografie op apologie. Wat minder fraai is wordt niet verbloemd of verzwegen. ‘Ook den Koningen kleven menselijke zwakheden aan,’ merkte koning Willem III al op en daarom kan er niet alleen sprake zijn van nobele daden. Daar staat tegenover dat het goede en edelmoedige niet wordt genegeerd, verzuurd of gekleineerd, misschien in strijd met hedendaagse tendenzen. Ten aanzien van personen die volop in het heden staan, dient de historicus zowel met lof als kritiek terughoudender te zijn dan bij hen die tot het verleden behoren. Prins Willem V reageerde in 1802 afwijzend op het voornemen een boek aan zijn leven te wijden; hij meende dat zo’n biografie op dat moment ‘slechts een satire of een onbeduidende lofredde’ kon zijn. Dit gevaar dreigt in verhevigde mate wanneer de beschrevene op grond van leeftijd en/of positie nog niet volledig tot ontplooiing is gekomen. Het mag dan ook geen verbazing wekken dat in dit boek voorzich-

tiger en voorlopiger is geschreven over de man die naar verwachting eens als koning Willem IV zal regeren dan over de man die Nederland ooit als koning Willem I regeerde.

In 1998 schreef ik voorts: 'Dat mijn geliefde vader de verwerkelijking van een idee waarvoor hij steeds veel interesse toonde niet meer heeft mogen beleven, stemt mij weemoedig. Zonder de kennis die mijn vader op mij heeft overgedragen, zou ik dit boek niet in deze vorm hebben kunnen schrijven en daarom is het met recht aan hem opgedragen.' In 2012 voeg ik daaraan toe dat ik dankbaar ben dat het mijn lieve moeder gegeven is deze herziene editie met evenveel belangstelling en enthousiasme als altijd te begroeten.

Wijchen, A.J.P.H. van Cruyningen

Inleiding

In 1581 'verlieten' de opstandige Nederlandse gewesten hun vorst, koning Filips II. De Staten schaften daarmee de monarchie niet af. Ze gingen op zoek naar een nieuwe machtige vorst en beschermer, maar die zoektocht leverde niets op. Zo ontstond improviserenderwijs een unieke staatsinrichting. De republiek werd niet uitgeroepen; zij was eigenlijk een verlegenheidsoplossing. In de Republiek der Verenigde Nederlanden kwam de soevereiniteit bij de Staten van elk gewest te berusten. De stadhouder was in theorie slechts 'der Heren Staten dienaar'. De staatsgezinden, de regenten klonk deze formele redenering als muziek in de oren. Zij zagen het Nederlandse staatsbestel als een aristocratie, geen monarchie en zeker geen democratie. In de volksmening waren de stadhouders in de zeventiende eeuw echter vorsten der Nederlanden. De VOC presenteerde Maurits en Frederik Hendrik in verdragen gewoon als koningen van Holland. Dat was eenvoudiger dan een exposé over het complexe staatsbestel. Bij het woord republiek dacht het buitenland sowieso eerder aan wanorde dan aan vrijheid. De Verenigde Provinciën legden er in diplomatieke contacten liever niet de nadruk op. De koning had men vaarwel gezegd, maar het monarchale denken was daarmee niet verdwenen. De Oranjes voorzagen in de behoefte aan begrijpelijke en herkenbare autoriteit. Hoe dynastiek de bevolking dacht, bleek wel toen de jonge prins Willem III niet in de ambten van zijn vaders benoemd werd. Velen beschouwden dat als een grove onrechtvaardigheid. Bovendien veranderde de Republiek in 1747 in zekere zin in een erfelijke monarchie, waarbij de titel stadhouder bleef gehandhaafd.

In 1795 ging de stadhouderlijke familie in ballingschap en kwam er een einde aan de oude Republiek der Verenigde Nederlanden. Met hulp van hun revolutionaire Franse broeders zorgden de zogeheten Patriotten voor een volledige herziening van de regeringsvorm. In de gedaante van de Bataafse Republiek werd Nederland een nationale eenheidsstaat, zij het onder Frans toezicht. Belangrijke bestuurlijke en juridische hervormingen werden doorgevoerd. Maar er was veel politieke onenigheid, er werden staatsgrepen gepleegd en het land experimenteerde met steeds andere staatsregelingen. Grote broer Frankrijk hield de ontwikkelingen nauwlettend in de gaten. In 1805 vond Napoleon, die inmiddels tot Keizer was Frans gekroond, het genoeg. De Bataafse Republiek kreeg 'eenhoofdig bestuur', met een raadpensionaris (R.J. Schimmelpenninck)

als milde dictator. Een jaar later werd die ‘gemankeerde koning’ vervangen door een echte: Napoleons broer Lodewijk. Omdat Lodewijk Napoleon zich erg inleefde in zijn nieuwe rol en de Franse interessen uit het oog leek te verliezen, was het Koninkrijk Holland echter geen lang leven beschoren. Door zijn nadruk op de Nederlandse deugden en belangen, kwam Lodewijk steeds meer in conflict met zijn broer, die immers geen Hollander maar een Fransman op de troon wilde zien. Vooral Lodewijks lakse handhaving van het zogenoemde Continentaal Stelsel, het handelsembargo tegen Engeland, was een bron van ergernis. Ook in militair opzicht verweet Napoleon zijn broer slapte. Hij schreef hem: ‘Uw bewind wil vaderlijk zijn, maar het is alleen zwak. Zie de waarheid onder ogen. Iedereen weet dat u zonder mij niets bent.’ Napoleon was het koningschap van Lodewijk beu en wilde hem afzetten. ‘Toen ik u op de troon plaatste, dacht ik dat ik daar een onderdaan van Frankrijk plaatste, net zo toegewijd als ik aan de belangen van Frankrijk en even bezorgd als ik om alles wat in het belang is van het moederland.’ Lodewijk antwoordde: ‘Bedenk, Sire, dat ik noch Hollander, noch Prins van Oranje ben en dat ik niet echt Koning van Holland kan zijn als ik voor dit land niet kan doen wat ik moet doen.’ Toen in 1810 Franse troepen steeds verder doordrongen op Nederlands grondgebied, hield Lodewijk de eer aan zichzelf en deed afstand van de troon. Nederland werd ingelijfd in het Franse Keizerrijk en ook het laatste restje onafhankelijkheid ging verloren.

Toen Napoleons rijk begon te wankelen en Pruisische en Russische troepen Nederlands grondgebied betraden, namen vooraanstaande orangisten in Den Haag het initiatief tot een ‘nationale omwenteling’. Op 17 november 1813 vaardigde Gijsbert Karel van Hogendorp een proclamatie uit waarin de doelstellingen á staccato werden ontvouwd:

Oranje Boven!

Holland is vrij!

De Bongenooten trekken op Utrecht.

De Engelschen worden groepen.

De Franschen vluchten aan alle kanten.

De zee is open.

De koophandel herleeft.

Alle partijschap heeft opgehouden.

Al het geledene is vergeeten en vergeeven.

Alle de aanzienlijken komen in de regeering.

De regeering roept den Prins uit tot hooge Overheid.

Wij voegen ons bij de Bongenooten.

En dwingen den vijand tot vrede.

Het volk krijgt een vrolijken dag

*Op gemeene kosten,
Zonder plundering, noch mishandeling.
Elk dankt God!
De oude tijden komen wederom.
Oranje Boven!*

Niet alleen in Den Haag kwam de bevolking in beweging en klonk de roep om Oranje. Zo riepen ‘de Bijltjes’, sloopstimmerlieden in Amsterdam: ‘De prins moet koning in Holland zijn’ en werd rond de Dam gezongen: ‘Prins Willem komt weer aan het roer, hoezee!’ Maar was die prins (Willem Frederik van Oranje-Nassau) die tot ‘hooge Overheid’ werd uitgeroepen? Voor de zekerheid werden zowel naar Groot-Brittannië als Duitsland boodschappers gestuurd met een heuglijk bericht voor Willem Frederik: ‘De natie is opgestaan; zij draagt uw kleuren en roept uw naam.’ Op 20 november 1813 kreeg de prins via de Britse admiraliteit het bericht: ‘Complete revolt in Holland’. ’s Anderendaags ontving Willem Frederik de gezanten uit het vaderland en toonde zich verbaasd maar ‘heel verheugd’ over de omkeer van zaken. Hij aarzelde geen moment en wilde zo spoedig mogelijk sloop gaan naar Nederland, waar in afwachting van ’s prinsens komst en in zijn naam een voorlopig bestuur was aangetreden. De Britse regering en koninklijke familie toonden warme belangstelling. Ze stelden grif oorlogsschepen en geld ter beschikking. Wegens slecht weer nam de overtocht vier dagen in beslag, maar op 30 november 1813 kon de Prins van Oranje aan land gaan bij Scheveningen. In zijn eerste proclamatie presenteerde hij zich nadrukkelijk niet als pretendent naar het een of ander maar als onafhankelijk vorst, ‘Willem Frederik, Bij de Gratie Gods Prinse van Oranje en Nassau’: ‘Ziet mij hier aangekomen en gereed om, onder de Goddelijke Bijstand, u in het genot van uw vorige onafhankelijkheid en welvaart te helpen herstellen.’ De prins maakte ook meteen duidelijk dat hij niet kwam om oude rekeningen te vereffenen: ‘Ik ben bereid en heb vast besloten al wat in het verleden gebeurd is te vergeven en te vergeten.’ De voortvarendheid waarmee de ‘nationale omwenteling’ werd afgerond, was indrukwekkend. De heren waren het er al snel over eens dat de uitroeping van Willem Frederik ‘met al den aanleve van dien’ in Amsterdam moest plaatsvinden. Maar tot wat zou hij worden uitgeroepen? Willem Frederik stond erop dat hij de titel van Prins van Oranje-Nassau zou blijven voeren, onder bijvoeging van niet meer dan ‘Soeverein Vorst der Verenigde Nederlanden’. De procedure, een troonsbestijging ‘bij acclamatie’, vond hij nogal bedenkelijk, maar de prins liet zich overhalen. Op 2 december 1813 aanvaardde hij in Amsterdam als ‘Willem de Eerste’ de soevereiniteit, ‘onder waarborging van een wijze constitutie’. Het rangnummer I in plaats van VI onderstreepte de nieuwe status. Hem was de volle soevereiniteit opgedragen. Naar eigen zeggen, aan-

vaarde hij het hoogste gezag ‘ingevolge de algemeen uitgedrukte begeerte des Volks’. Het was inderdaad een op zijn zachtst gezegd opmerkelijke procedure. Willem I wilde zich niet als ‘prins van het gepeupel’ profileren in Europa en gruwde van de gedachte om andere vorsten voor het hoofd te stoten. Omzichtig liet hij informeren of zij het niet aanmatigend zouden vinden als de voormalige ‘Doorluchtige Hoogheid’ een nieuwe titel aannam: ‘Zijne Koninklijke Hoogheid de Prins van Oranje-Nassau, Soeverein Vorst van de Verenigde Provinciën der Nederlanden’. De Britse regering liet per kerende diplomatieke post weten dat zij de prins van Oranje met plezier zou erkennen, ‘onder elke titel die hij maar geschikt acht aan te nemen’.

De soevereine vorst liet er geen gras over groeien. Op 6 december nam hij de regering over van het voorlopig bewind en enkele weken later installeerde hij een commissie die de beloofde

grondwet moest ontwerpen. De basis vormde een ontwerp van G.K. van Hogendorp. Willem I bracht eigenhandig wat ‘correcties’ aan en het resultaat was een document dat hem in staat stelde heel persoonlijk te regeren. Een grote vergadering van zeshonderd Nederlandse ‘notabelen’ kwam bijeen in de Nieuwe Kerk in Amsterdam en keurde de Grondwet op 29 maart 1814 goed. De volgende dag werd Willem I door deze vertegenwoordigers van de Verenigde Nederlanden in de Nieuwe Kerk ingehuldigd. Enkele oude vormen en namen keerden weliswaar terug, maar het gewestelijk particularisme had afgedaan. Daarvoor in de plaats kwam een monarchaal, gecentraliseerd staatsbestel.

Willem I had ambitieuze plannen en hoopte op een aanzienlijke gebiedsuitbreiding. Hoewel de Europese mogendheden niet al zijn wensen vervulden, voelden zij wel voor de vestiging van een krachtige bufferstaat aan de noordgrens van Frankrijk. Vooral Groot-Brittannië was voorstander van een koninkrijk dat machtig genoeg was om het hoofd te bieden aan de Franse neiging tot gebiedsuitbreiding. Willem I werd het bestuur toevertrouwd over de Zuidelijke Nederlanden, grofweg het huidige België. Hij ging ook regeren over Luxemburg, dat het Huis Oranje-Nassau werd toegekend in ruil voor de Duitse erflanden. Op verzoek van Willem I werd het hertogdom in 1815 verheven tot groothertogdom. Toen Napoleon plotseling triomfantelijk terugkeerde in Frankrijk, besloot Willem I de internationale bezegeling door het Congres van Wenen niet af te wachten. Op 16 maart 1815 aanvaardde hij tijdens een vergadering van de Staten-Generaal in Den Haag de koninklijke waardigheid. Willem I verklaarde dat zijn nieuwe titel in overeenstemming was met de omvang van het rijk en beschaving van zijn inwoners. ‘Mijn titel alleen verandert; mijn hart blijft zo vurig en vaderlijk als ooit voor het heil mijner onderdanen kloppen.’ Daarmee was de kroon gezet op het werk van 1813. De grondwet werd herzien en in het Noorden

moeiteloos aanvaard, in het Zuiden slechts dankzij enkele kunstgrepen. Op 21 september 1815 vond de inhuldiging van Willem I als Koning der Nederlanden plaats in Brussel.

Tot de modernisering van de tekst van de Grondwet voor het Koninkrijk der Nederlanden in 1983, werd de herinnering aan de bijzondere gebeurtenissen in 1813 levend gehouden door de tekst: 'De Kroon der Nederlanden is en blijft opgedragen aan Zijne Majesteit Willem Frederik, Prins van Oranje-Nassau, om door Hem en Zijne wettige nakomelingen te worden bezeten, erfelijk, overeenkomstig de volgende bepalingen.' De huidige tekst luidt: 'Het koningschap wordt erfelijk vervuld door de wettige opvolgers van Koning Willem I, Prins van Oranje-Nassau.' Dit boek wil schetsen hoe de eerste Oranjekoning, zijn opvolgers en familie in de afgelopen tweehonderd jaar de Nederlandse monarchie hebben vormgegeven en belichaamd.

1. Van Oranje en Nassau

De man die in 1815 de eerste koning der Nederlanden zou worden, kwam op 24 augustus 1772 in Huis ten Bosch te Den Haag ter wereld als Willem Frederik, erfprins van Oranje en Nassau. Verschillende couranten hielden hun lezers via korte bulletins op de hoogte van de dagelijkse toestand van moeder en kind, 'Hare Koninklijke Hoogheid en de jonggeboren Vorst'. Op 26 augustus had prinses Wilhelmina 'zeer wel gerust'; het erfprinsje was 'veel stiller en meer slapende'. Een dag later luidde het bericht dat de erfprins 'volmaakt rustende en graag in het zuigen' was.¹ Op 17 september hield erfstadhouder Willem V zijn zoon ten doop in de Grote of Sint-Jacobskerk in Den Haag. Ds. Johan Munnikemolen preekte over de tekst 'Weest vruchtbaar en vermenigvuldigt' en zijn collega Petrus Nieuwland bediende de doop.

Erfprins Willem Frederik was een telg uit het Huis Nassau, dat zijn naam ontleende aan een kasteel aan de Lahn in het bezit van de graven van Laurenburg. Walram I van Laurenburg ging zich in de twaalfde eeuw als eerste lid van deze familie 'graaf van Nassau' noemen. Zijn kleinzonen, Walram en Otto verdeelden hun bezittingen in 1255 en werden zo de stichters van de Walramse en Ottoonse linies in het Huis Nassau. In de loop van de geschiedenis zouden beide hoofdlinies verder worden opgesplitst in verschillende takken. De Ottoonse gebieden bevonden zich op de noordelijke oever van de Lahn en bevatten de steden Siegen, Dillenburg en Beilstein. Dankzij enkele lucratieve huwelijken verwierven de Ottoonse Nassaus in de late middeleeuwen aanzienlijke bezittingen in de Nederlanden, waaronder de heerlijkheid Breda. In 1475 verdeelden twee broers het familiale erfgoed: graaf Engelbrecht II kreeg het 'Nederlandse' deel en graaf Jan V verwierf het 'Duitse' deel. Na de dood van Engelbrecht werden de goederen opnieuw verdeeld onder de zonen van Jan V. De oudste zoon, graaf Hendrik III, ontving de gebieden in de Lage Landen. Hij was gehuwd met Claudia van Chalon, dochter van prins Jean II van Oranje. Hun zoon René nam de familienaam van zijn moeder (Chalon) aan en erfde het oude, soevereine vorstendom Orange, in de nabijheid van Avignon.

De jongere zoon van graaf Jan V, Willem 'de Rijke' erfde de Duitse gebieden. Willems oudste zoon, die ook Willem heette, erfde uiteindelijk het vorstendom Orange (Oranje) en de Nederlandse bezittingen van zijn neef René. Deze Willem I (1533-1584), prins van Oranje en graaf van Nassau, nam de leiding op zich

van de Nederlandse opstand tegen het bewind van Filips II, koos de zijde van de Hervorming en groeide uit tot 'Vader des Vaderlands'.

De Opstand bracht een scheiding teweeg in de Lage Landen, indertijd een verzameling hertogdommen en graafschappen op het grondgebied van de huidige Benelux. Een aantal gewesten 'verliet' in 1581 zijn Habsburgse landsheer, koning Filips II van Spanje, en een opstandig zevental vormde vervolgens een onafhankelijke statenbond, terwijl de 'Zuidelijke Nederlanden' onder Habsburgs gezag bleven. De 'Republiek der Verenigde Nederlanden', die rond 1587 tegen wil en dank ontstond en in 1648 internationaal werd erkend, was een verbond van zeven soevereine provincies met een gemeenschappelijk buitenlands en militair beleid. De soevereiniteit berustte bij de gewestelijke Staten. In deze Republiek bekleedden leden van het Huis Nassau het ambt van stadhouder. Vóór de Opstand was een stadhouder de vertegenwoordiger van de vorst in een gewest. Nadien bleef het stadhouderschap formeel een provinciale functie, maar omdat het werd opgedragen aan de Nassaus en aangezien de meeste (en vanaf 1747 alle) provincies dezelfde stadhouder deelden, voorzag deze instelling de Republiek van een samenbindend element. Bovendien werden de prinsen van Oranje, hoewel ze als stadhouder officieel slechts 'der Heren Staten dienaar' waren, door grote delen van de bevolking als de daadwerkelijke, van God gegeven heersers beschouwd. Een van de verdiensten van de Nassaus was het militaire leiderschap waarin zij voorzagen. De zonen van Willem I, de prinsen Maurits en Frederik Hendrik waren bekwame legeraanvoerders in de zogenaamde 'Tachtigjarige Oorlog'. In 1648 werd vrede gesloten met Spanje, maar de zoon van Frederik Hendrik, prins Willem II, was daar fel tegen gekant. Het bracht hem in conflict met de Staten van de machtigste provincie, Holland. Willem II's verstrekkende politieke en militaire plannen werden echter verijdeld door zijn plotselinge dood in 1650. Na het overlijden van prins Willem II besloten de meeste gewesten tot afschaffing van het stadhouderschap. Friesland behield zijn stadhouder echter; daar bekleedden nakomelingen van de oudste broer van Willem I, graaf Jan VI, het ambt sinds 1584. Maar bijna alle andere provincies beleefden het 'Eerste Stadhoudersloze Tijdperk'. Die periode eindigde met de verheffing van de postume zoon van Willem II in een tijd vol gevaren voor de Republiek. De jonge prins Willem III werd als stadhouder aangesteld nadat de Republiek op drie fronten was aangevallen in het 'Rampjaar' 1672. Hij beschouwde als zijn voornaamste doel het betugelen van de drang tot gebiedsuitbreiding van de belangrijkste vijand, koning Lodewijk XIV van Frankrijk. In 1677 trad Willem III in het huwelijk met de Engelse prinses Mary, dochter van koning Jacobus II. Na de verdrijving van de rooms-katholieke Jacobus in de zogenoemde 'Glorious Revolution' werden 'William III and Mary II' in 1689 gezamenlijk tot regerend koning en koningin van Engeland, Schotland en Ierland gekroond. Bij zijn kinderloos overlijden in 1702

werd Willem III op de Britse troon opgevolgd door zijn schoonzuster Anne, krachtens de bepalingen van de *'Act of Settlement'*, een aan het eind van Willems regering aangenomen wet die de opvolging door protestanten verzekert en in het Verenigd Koninkrijk nog steeds van kracht is. In de 'Verenigde Provinciën' had Willem III zijn neef, vorst Johan Willem Friso van Nassau-Dietz, de Friese stadhouder, aangewezen als 'Universeel Erfgenaam'. Johan Willem Friso was een veelbelovend man, maar hij verdrong op jonge leeftijd in het Hollands Diep. Zijn zoon, prins Willem IV, werd in 1747 echter 'Algemeen Erfstadhouder', erfelijk stadhouder in alle gewesten. Willem IV, die getrouwd was met de Britse prinses Anna, overleed in 1751. Hij werd opgevolgd door zijn minderjarige zoon, Willem V. Diens moeder, de oudste dochter van koning George II uit het Huis Hannover, trad voorlopig op als 'Gouvernante' (regentes). Prinses Anna vervulde de stadhouderlijke taken vol plichtsbef, al vertrouwde zij haar hofprediker toe 'dat er sedert het verlies van haar gemaal geen dag was voorbijgegaan waarop ze niet verlangd had de wereld te verlaten en met Christus te zijn'². Zij overleed in 1759, waarop de Staten het stadhouderlijk gezag waarnamen totdat Willem V in 1766 meerderjarig werd. Prins Willem V was een wat onbeholpen intellectueel met een brede belangstelling, die zijn talen sprak. Bovendien was de erfstadhouder een goedgehartig en oprecht man. Maar wat hij niet kon was met de vuist op tafel slaan of knopen doorhakken. Hij kon geen hoofd- van bijzaken onderscheiden, kwam om in de bestuurlijke paperassen. Hij wilde veel doen, wilde het zelf doen en wilde het goed doen. En daardoor kwam er in de praktijk maar weinig uit zijn handen. De prins werd als bestuurder gehinderd door zijn grote kennis. Hij had 'een gelukkig geheugen' en wist veel van de vaderlandse geschiedenis. Maar Willem V bleef daardoor enigszins hangen in het verleden en de vergelijking van eigen prestaties met die van zijn roemrijke voorvaderen kon alleen maar frustrerend uitpakken. De vrouw die hij in 1767 huwde, prinses Wilhelmina van Pruisen, deelde de meeste opvattingen van haar echtgenoot maar had wel een heel ander temperament. Zij was eerder dan haar man bereid om kordaat en als het moest hardhandig op te treden. De prinses durfde ook risico's te nemen. Wilhelmina kon zich ergeren aan de onzekerheid en het getreuzel van haar gemaal, maar ging altijd tactvol om met zijn tekortkomingen. Zijn gezag als hoofd van het Huis stond voor haar als een paal boven water. Uit hun geslaagde huwelijk werden een dochter en twee zonen geboren: prinses Frederika Louise Wilhelmina (1770), erfprins Willem Frederik (1772) en prins Willem George Frederik (1774). Prinses Wilhelmina zag er op toe dat de kinderen een strenge opvoeding en brede academische vorming genoten.

Willem V was als geen ander vertrouwd met de ingewikkelde staatsinrichting van de Republiek, tot in de kleinste details. Maar die encyclopedische staatsrechtelijke kennis zorgde er mede voor dat hij star en wettisch ging denken.

Prins Willem V; portret door Johann George Ziesenis, circa 1772.

Correcte procedures, vaste regels, omljnde bevoegdheden, precedenten waren belangrijk. Van nieuwlichterij moest hij niets hebben. De prins hechtte aan het bestaande en zocht houvast in de traditie. De constitutie was misschien niet perfect, maar hij kon er geen bedenken die beter paste bij de ‘geest van de natie’³. Prins Willem V was een gelovig man, bijbelvast, een trouw kerkganger. De Hervormde Kerk was hem dierbaar, haar bevoorrechte positie achtte hij vanzelfsprekend en in het algemeen belang. Alle publieke ambten, zo was zijn vaste overtuiging, moesten voorbehouden blijven aan leden van die Kerk. Ook zijn eigen positie hoefde niet te veranderen. Hij was weliswaar geen soeve-

rein maar het erfstadhouderschap had voldoende monarchale allure. Die vorstelijke status werd met groots vertoon onderstreept, zeker ook bij belangrijke gebeurtenissen in de stadhouderlijke familie. De prins kende zijn landgenoten echter goed genoeg om te begrijpen dat je niet al te vaak zulke dure festiviteiten moest organiseren. Om een breed draagvlak voor het Oranjehuis te creëren, bleek de familie bovendien bereid een deel van haar privacy op te offeren door de bevolking op allerlei manieren te betrekken bij haar wel en wee.

‘Patriotten’ was de verzamelnaam voor degenen die tegen de erfstadhouder, tegen Engeland en vóór Frankrijk waren. Naast regenten in de oude staatsgezinde, anti-orangistische traditie maakten voorstanders van verregaande democratisering er deel van uit. Zij kwamen in de jaren 80 steeds scherper te staan tegenover de aanhangers van de erfstadhouder, de ‘Prinsgezinden’ of de ‘Oranjepartij’. Hun geschillen werden niet alleen met buitengewoon felle, bittere woorden uitgevochten, maar dreigden de vorm van een burgeroorlog aan te nemen. Aangezien het leger en de schutterijen pro-Oranje waren, richtten de patriotten zogenaamde ‘vrijkorpsen’ of ‘exercitiegenootschappen’ op. Prins

De kinderen van prins Willem V: v.l.n.r. erfprins Willem Frederik, prinses Louise en prins Frederik. Schilderij van J.F.A. Tischbein, 1789.

Willem V gruwde van de ondergraving van zijn positie als opperbevelhebber en toen de Staten van Holland zijn gezag over het Haagse garnizoen miskenden, was de maat vol. In 1785 vertrok de stadhouderlijke familie demonstratief uit Den Haag. Na een verblijf in Leeuwarden en op paleis Het Loo vestigde de prins zich in 1786 met zijn gezin op de Valkhofburcht in Nijmegen. In juni 1787 wilde prinses Wilhelmina een doorbraak forceren. Zij besloot vanuit Nijmegen naar Den Haag te reizen, in de hoop dat haar komst een orangistische volksactie zou uitlokken. In een brief aan de Gedeputeerde Staten van Gelderland, formuleerde de prinses het omzichtiger: 'Eén en 't zelfde belang hebbende met de Prins mijn Gemaal, die om bekende redenen niet in Den Haag kan verschijnen, heb ik geoordeeld dat mijn aanwezigheid aldaar misschien iets zou kunnen bijdragen tot redding van 't Vaderland en bevestiging van de Constitutie; dit heilzaam oogmerk alleen doet mij de reis ondernemen. God geve dat zij niet geheel zonder vrucht mag zijn!⁴ Het was een gedurfde onderneming, de prinses reisde zonder militair escorte en liet een ongeruste echtgenoot in Nijmegen achter. In

de buurt van Goejanverwellesluis werd Wilhelmina tegengehouden door een patriots vrijkorps. Veel schokkends gebeurde er niet maar het was een affront en de prinses moest onverrichter zake terugkeren naar Nijmegen. In een brief aan haar broer, koning Friedrich Wilhelm II van Pruisen, deed zij haar beklag over de ondergane vernedering. Daarmee kwam het prestige van het Huis Hohenzollern op het spel te staan. De Pruisische koning eiste genoegdoening en zond een leger van twintigduizend man naar de Republiek. Dat ondervond nauwelijks tegenstand van de vrijkorpsen die in militair opzicht niet zo veel voorstelden. Britse diplomaten en Oranjegezinde menigten hielpen de Pruisen een handje om het gezag van de erfstadhouder volledig te herstellen. Veel patriotten vluchtten het land uit en op 20 september 1787 kreeg prins Willem V een uitbundig onthaal in Den Haag. Hij was geen man voor grootscheepse wraakoefeningen of zuiveringen. Wilhelmina had best iets straffer willen optreden, maar Willem V vond het zinloos om 'slechte mensen in plaats van evenzo slechte mensen' te benoemen.⁵

De oudste zoon van Willem V en Wilhelmina, erfprins Willem Frederik, was een ijverige, intelligente leerling, die zijn leermeesters – de Amsterdamse hoogleraar H. Tollius en baron de Stamford, een Pruisisch officier van Hugenootse afkomst – weinig problemen verschafte. Hij was een ernstig jongmens met een duidelijk besef van zijn waardigheid en de daaraan verbonden verantwoordelijkheden. Mensen in zijn omgeving klaagden echter over zijn ondoorgrondelijke karakter. De erfprins was terughoudend en introvert en daardoor minder geliefd dan zijn broer, prins Frederik. Als middelbaar scholier reisde erfprins Willem Frederik met zijn mentoren Tollius en De Stamford door Duitsland om zich te verdiepen in militaire aangelegenheden en kennis te maken met de diverse protestantse vorstenhoven. Gedurende een semester bezocht hij het Collegium Carolinum in Brunswijk, waarna hij zich liet inschrijven aan de Leidse universiteit. In Leiden, 'in de aldaar, door deszelfs doorluchtige voorvaderen luisterrijk gestichte en beschermde hoge schole', volgde de erfprins colleges in rechten, politieke wetenschappen en geschiedenis. Hij gaf er blijk van een oprechte intellectuele belangstelling en leek geen behoefte te hebben aan vriendschap met medestudenten. De erfprins kwam hoogmoedig over en leidde, voornamelijk uit zuinigheidsoverwegingen, een ingetogen leven. Na een druk studiejaar in Leiden werd Willem Frederik in 1790 benoemd tot (militair) gouverneur van Breda. Het was het jaar waarin zijn achttiende verjaardag uitgebreid werd gevierd en hem een zetel in de Raad van State en de rang van generaal der infanterie werden verleend. Inmiddels deden zich steeds meer spanningen voor in de relatie van de energieke, eerzuchtige erfprins met zijn weifelende vader.

Op 1 oktober 1791 trad Willem Frederik in het Koninklijk Paleis te Berlijn in

het huwelijk met zijn zestienjarige nichtje Wilhelmina van Pruisen, een dochter van koning Friedrich Wilhelm II. Het paar nam zijn intrek in het Haagse paleis Noordeinde, waar op 6 december 1792 een eerste zoon werd geboren. De jongen werd naar zijn vader en de Britse koning George I vernoemd: Willem Frederik George Lodewijk. Op 28 december werd het prinsje tijdens een dienst in de Grote of Sint-Jacobskerk te Den Haag gedoopt door ds. Petrus Nieuwland, die daar twintig jaar tevoren het sacrament ook aan de doopvader, erfprins Willem Frederik, had bediend. Nieuwland preekte naar aanleiding van de tekst 'Doch uw huis zal bestendig zijn'.

Enkele maanden later verklaarde het revolutionaire Frankrijk de oorlog aan koning George III van Groot-Brittannië en de 'tirannieke' Nederlandse erfstadhouder Willem V. Een Frans leger viel de Nederlanden binnen 'als onverzoenlijke vijanden van Oranje'. De bevelhebber, generaal C.F. Dumouriez, spoorde de 'Bataven' aan, 'het trotse huis, dat sedert honderd jaren u aan zijn hoogmoed opoffert, naar Duitsland terug' te zenden⁶. Deze oproep was vooral gericht tot de politieke tegenstanders van Willem V, die onderling verdeeld waren maar doorgaans de omverwerping van het stadhouderlijk bewind nastreefden. De Franse opmars werd in eerste instantie tot staan gebracht door Engels-Nederlandse troepen, mede onder aanvoering van de zonen van Willem V. Nadat ze in maart 1793 door een Oostenrijkse strijdmacht bij Neerwinden waren verslagen, verlieten de Fransen de Nederlanden, maar eind 1794 keerden ze al terug. Revolutionaire troepen onder leiding van generaal J.C. Pichegru staken de bevroren rivieren over en bezetten in januari 1795 Utrecht. De dagen van de Republiek der Verenigde Nederlanden en het stadhouderschap van de Oranjes waren geteld.

Arnout van Cruyningen

HET NEDERLANDSE KONINGSHUIS
VAN **WILLEM I** TOT **WILLEM IV**

‘Mag in geen enkele basiscollectie ontbreken.’

- René L. Hollaers (Biblion) over *Het Koninklijk Huis der Nederlanden*

In *Het Nederlandse koningshuis: Van Willem I tot Willem IV* vertelt Van Cruyningen de geschiedenis van de in 2013 tweehonderd jaar oude monarchie en degenen die haar hebben belichaamd. Hij maakt een reis door de tijd van de eerste koning Willem Frederik tot de toekomstige koning Willem Alexander en duikt in de familiehistorie van de Oranje-Nassaus en hun banden met andere vorstenhuizen. Een stijlvol, betrouwbaar en goed gedocumenteerd werk over twee eeuwen Nederlands koningshuis.

Historicus Arnout van Cruyningen is gespecialiseerd in het Nederlandse koningshuis. Eerder schreef hij onder andere *Vorsten van Nederland* (Omniboek, 2009) en de biografie *Prinses Marianne* (Omniboek, 2010). Recensenten hebben hem geprezen om zijn ‘aandacht voor detail, zonder enige vorm van sensatie’.

9 789059 776609

www.uitgeverijomniboek.nl